

УДК 75.03:069.51

Лідія КРУПЕНІНА,
кандидат культурології,
доцент кафедри культурології та
мистецтвознавства
Одеського національного політехнічного університету

ПРОВОКАТИВНІСТЬ СУЧАСНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЯК СТРАТЕГІЯ ЙОГО РОЗВИТКУ

Крупеніна Л. Провокативність сучасного образотворчого мистецтва як стратегія його розвитку. Стаття присвячена розгляду провокативності сучасного образотворчого мистецтва як провідної стратегії його розвитку та впливу на глядача. Підтверджується висловлювання про те, що провокативність виступає в ролі певного механізму створення невизначеності у сучасному образотворчому мистецтві, що забезпечує його життєздатність і можливість еволюціонувати. В роботі описані найбільш яскраві прояви художньої провокації (перформанс, хепенінг, інсталяція) і виділені її форми.

Ключові слова: провокація, образотворче мистецтво, художня провокативність, перформанс, хепенінг, інсталяція.

Крупеніна Л. Провокативность современного изобразительного искусства как стратегия его развития.

Статья посвящена рассмотрению провокативности современного изобразительного искусства, как ведущей стратегии его развития и воздействия на зрителя. Подтверждается высказывание о том, что провокативность выступает в роли определенного механизма создания неопределенности в современном изобразительном искусстве, что обеспечивает его жизнестойкость и возможность эволюционировать. Также в работе описаны наиболее яркие проявления художественной провокации (перформанс, хэппенинг, инсталляция) и выделены ее формы.

Ключевые слова: провокация, изобразительное искусство, художественная провокативность, перформанс, хэппенинг, инсталляция.

Krupenina L. Provocative property of modern fine art as a strategy for its development.

The article is devoted to the review and analysis provocative modern fine art, as a leading strategy for its development and impact on the viewer. Confirmed the statement that provocative acts as a specific mechanism to create uncertainty in modern fine art, which ensures its viability and ability to evolve. Also described in the most representative of artistic provocation (performance, happening, installation) and highlights its shape.

Key words: provocation, art, artistic provocation, performance, happening, installation.

Вступ. Сучасне мистецтво, що йде в ногу з часом, з одного боку, висуває художнику нові вимоги, а з іншого, надає йому широкий спектр можливостей і великий простір для діяльності. Сьогодні автори стоять перед вибором: йти консервативним шляхом, використовувати абстрактний підхід або шукати нові форми презентації своєї творчості. При цьому зауважимо, що

образотворче мистецтво втрачає свою змістовність. Внаслідок цього незворотного процесу зростає роль і значення таких стратегій у мистецтві, в тому числі і образотворчому, які будуть забезпечувати його розвиток і комунікацію з глядачем. Одним з важливих аспектів функціонування сучасного мистецтва є його провокативність, яка стає єдиним способом комунікації

з глядачем, намагаючись, з одного боку, подолати байдужість публіки шляхом здивування, шокування, а з іншого, витягнути художника із замкнутої самотності. Сьогодні провокативність як метод впливу є важливим елементом художньої практики, що посідає провідне місце в сучасному мистецтві взагалі і образотворчому мистецтві зокрема. Починаючи з другої половини ХХ століття, твори образотворчого мистецтва стали видозмінюватися. І вже автори повинні були супроводжувати свої творіння поясненнями, які демонстрували новий погляд на сучасне мистецтво і його концепцію.

Мета статті – розглянути провокативність сучасного образотворчого мистецтва як провідну стратегію його розвитку і впливу на глядача, а також виділити найбільш яскраві форми художньої провокативності.

Аналіз останніх досліджень. Провокативність у культурі та в мистецтві, вивчалася і розглядалася з залученням різноманітних наукових методів і підходів. Науковці досліджували це явище в різних аспектах: історичному, культурологічному, мистецтвознавчому, політичному, соціально-економічному, психологічному, педагогічному тощо. Провокативність, як постмодерністський дискурс, досліджувалася в роботах Ж. Бодрійяра, Ж. Дерріда, Е. Гідденса, Ф. Джеймісона, Ж. Ліотара. Культурологи трактують провокативність як взаємоперехід профанного і сакрального починань (М. Еліаде), вияв «антиповедінки» (Б. А. Успенський), спонтанності (А.Л. Гройсман), першопричиною провокативності вважають «інстинкт свободи» (Я. В. Чеснов), ігровий «інстинкт» (Й. Хейзінга), акціональний та ініціаційний голод культури (Я.Л. Морено) [6].

Проте існує й інша точка зору на провокацію як на важливу і необхідну складову для еволюціонування культури взагалі і образотворчого мистецтва зокрема. Провокативність розглядається як один з «механізмів вироблення невизначеності», що забезпечують життєстійкість і можливість саморозвитку культури як надскладної системи (Ю.М. Лотман). Якщо традиційна офіційна культура забезпечує

стабілізацію, то контркультура подібна дзеркалу, особливим чином відображає конвенціональну культуру і суспільство з його цінностями і нормами (М.В. Тендрякова). А.Г. Асмолов у межах «історико-еволюційного підходу до особистості відзначає унікальну роль фігури «порушника», «порушника спокою» (в контексті сучасного мистецтва цю роль грає художник-провокатор), що визначає еволюційні шляхи розвитку культури і підвищує резерв її варіативності як системи» [1]. У свою чергу, відомий англійський теоретик сучасного мистецтва, куратор і критик Джин Фішер, розглядає сучасного художника як трикстера, який спеціально породжує «гомін» у комунікації, щоб створити нову модель відносин з арт-системою [7].

Виклад основного матеріалу. Провокативність як форма поведінки існувала ще з часів первісного суспільства, в якому окремі соціальні практики і явища (ініціація, шаманізм) включали в себе провокативний механізм (різка зміна соціального статусу, скасування встановлених правил поведінки, жорстокі фізичні випробування, необхідні для внутрішньої трансформації). Саморозвиток культури як складної системи не можливо і без «антиповедінки», яка ламає та замінює усталені норми, правила, традиції, розмиває межі існуючих структур і передусім породжує нове, сприяючи тим самим зміні, оновленню та розвитку як соціуму загалом, так і окремих видів діяльності. Прикладом «антиповедінки» в Середньовіччі є карнавал, юродство, блазнювання і скоморошество [6]. У сучасній культурі функцію провокації на себе взяло мистецтво. Історія мистецтва ХХ століття демонструє динамічну зміну форм і стратегій провокування (авангард, модернізм, постмодернізм). А художник виступає в образі трикстера – майстра провокації з несподіваним для оточуючих результатом. Як зазначає відомий англійський теоретик сучасного мистецтва, куратор і критик Джин Фішер, сучасний художник «спеціально породжує «гомін» в комунікації, щоб створити нову модель відносин з арт-інституціями. Художника-трикстера вона називає подразником, який здійснює

підбив арт-системи, порівнює його дії з партизанською війною, яка прагне заплутати ворога» [4]. Втім, як зазначає дослідник, сам художник прекрасно усвідомлює, що він робить. Таким чином, провокативні дії в культурі взагалі і мистецтві зокрема, які спочатку виглядають як антиповедінка, можуть грати роль важливого чинника та механізму, що забезпечує розвиток і функціонування соціо-культурного простору.

Художня провокативність, як особливість сучасного мистецтва і його стратегія впливу була характерна для всього авангардного напрямку. До неї зверталися художники різних напрямів авангарду – конструктивісти, футуристи, сюрреалісти, мінімалісти, концептуалісти тощо. Проте спочатку вона не була самоціллю для більшості художників-авангардистів. Так, В. Кандинський і К. Малевич вважали, що несуть глядачеві нові істини про властивості кольору та форми, свіжість їх безпосереднього сприйняття, що не обтяжено зовнішнім змістом. Провокативність своїх творів вони пов'язували лише з незвичністю проголошуваних ними істин, які повинні були затвердити в масовій свідомості принципи авангардного мистецтва. Але подібне бачення не було прийняте авангардом кінця ХХ століття, постмодерном і сучасним мистецтвом, провокативність яких спрямована тільки на те, щоб епатувати глядача, викликати у нього «естетичний шок». Твором образотворчого мистецтва сьогодні може стати все, що оточує сучасну людину. Воно все більше перетворюється на видовище, займаючи території, що виходять за межі свого початкового призначення. Самі творіння, що з'явилися в сучасному художньому просторі, не завжди доступні для розуміння глядачеві і взагалі досить часто, на відміну від самих творців, критиків та інших представників світу мистецтва, не оцінюються реципієнтом як твори образотворчого мистецтва.

Безсумнівно, метою такої провокативної поведінки, що виходить за межі дозволеного, є порушення загальноприйнятих (наразі і в мистецтві) табу, очищення сприйняття від сталих естетичних і етичних норм, художніх заборон, яке

можливе тільки шляхом екзальтації, надмірності, ризику. Саме авангард, як зазначає В.П. Руднев, «неможливий без активної «художньої антиповедінки», без скандалу, епатажу. Такої точки зору дотримується М. Шапіро, на думку якого авангард «покликаний вразити, розбуркати, викликати активну реакцію у людини з боку», і чим сильніше ця реакція, тим вище цінність цього мистецтва» [2].

Найбільш яскраво художня провокація представлена в паратеатральних жанрах – перформансі (мистецтво дії), інсталяції, хепенінгу, інших художніх акціях, ready-made. З їх появою в ХХ столітті художня провокація отримала статус мистецтва. Відзначимо, що як окремий вид мистецтва перформанс склався в кінці 60-х – початку 70-х років, досягнувши свого розквіту в 80-і роки, коли з'явилися спеціалізовані журнали та стали проводитися фестивалі, присвячені перформансу. У мистецтвознавстві з'явилися спеціальні терміни – «художній жест», «авангардна поведінка». У 1979 році вийшла перша монографія з історії перформансу, де показано, що він став каталізатором розвитку мистецтва ХХ століття [10]. Перформанс може включати в себе будь-які форми творчості – від поезії, музики, танцю до відео, фото та комп'ютерного мистецтва, може використовувати в якості матеріалу будь-які засоби, зачіпати будь-які сфери життя, включати будь-яку кількість учасників і тривати від кількох секунд до багатьох років [4]. Як зазначає Роузлі Голдберг, перформанс «давав художникам право на те, щоб бути і „творцями” нової форми художнього театру, і в той же час „предметами мистецтва”. <...> Художникам пропонувалося „вийти на вулицю, наносити удари з театральних підмостків і вводити в художню битву рукопашні бої» [3, 18].

Поряд з перформансом, завдяки художнім експериментам і зближенню образотворчого мистецтва з театром, музикою з'являється хепенінг – форма мистецтва, яка представляє «собой дії, події або ситуації, що відбуваються за участю художника, але не контролюються ним повністю. Хепенінг зазвичай включає в себе імпровізацію та не має, на відміну від

перформансу, чіткого сценарію» [8]. Уже навіть в цьому простежується певна неконтрольованість процесу і його провокативність, так як відсутні чіткі межі та структура дійства. Відповідно до уявлень Джона Кейджа (засновника хепенінгу) про значення випадку в художній творчості, хепенінги іноді називають «спонтанними безсюжетними театральними подіями» [8]. Одним із завдань хепенінгу є подолання кордонів між художником та глядачем. При цьому відзначимо, що дуже часто мета цих мистецьких дій полягає в соціально-політичній пропаганді та шокуванні громадськості. У своїх арт-проектах автори обрушують на глядача сарказм, глузування, агресію, а то й відверте знущання.

Не менш провокативним у сучасному мистецтві взагалі і образотворчому зокрема є інсталяція, що набула поширення в постмодерністській культурі та бере свій початок з авангарду початку ХХ століття. Інсталяція являє собою просторову композицію, створену майстром – художником з різних елементів – побутових предметів, промислових виробів, природних об'єктів, фрагментів текстової та візуальної інформації. Головна мета даного виду мистецтва полягає у «створенні в певному обсязі особливого художньо-смыслового простору, який побудовано на неординарному поєднанні тривіальних речей і що виявляє в них нові сенси, значення і якості, приховані від буденного сприйняття» [9].

Таким чином, провокативність перформансу, хепенінгу, інсталяції полягає в самих особливостях цих форм мистецтва, основними рисами яких вже в момент їх появи були провокативність, епатаж, експеримент, нелогічність тощо. Також, як зазначає Ю.З. Кікодзе, важливе значення тут має і сам по собі «провокативний і іронічний характер художньої діяльності, закріпленій у парадоксальному визначенні мистецтва як всього того, що робить художник» [4].

Безперечно, перформанс, хепенінг, інсталяція стають дуже важливим і значущим механізмом комунікації з глядачем. При цьому, як зазначає доктор мистецтвознавства А.Г. Баканурський, цей діалог виводить нас, глядачів, «в

медіаційний простір, в якому театральна постановка набуває статусу художнього продукту, призначеного для масового сприйняття та піддається колективній оцінці. Театральне мистецтво поза сприйняттям його глядачем–реципієнтом існувати не може» [1, 30-31]. Втім, підкреслює автор, «комунікація «спектакль – глядач» представляє один з найбільш ефективних критеріїв оцінки суспільної затребуваності постановки, залишаючи при цьому питання про її художні достоїнства» [2, 56]. Таким чином, у даному контексті, перефразовуючи вислів Ю.М. Лотмана про значення механізмів «вироблення невизначеності» в культурі, ми знову повертаємося до думки про те, що провокативність створює «резерв внутрішньої варіативності» [3] сучасного образотворчого мистецтва, що є дуже важливою стратегією його розвитку і функціонування. У свою чергу, комунікація «спектакль – глядач» є залежною від взаємодії її компонентів і взаємовпливає на їхні взаємини.

Результати дослідження. Як результати дослідження з даної теми представимо типові форми провокування в мистецтві ХХ – ХХІ століть: пряма агресія (1), аутоагресія (2), «відсутність мистецтва» (3), провокація сміхом (4), «надлишок / нестача сенсу» (5), «шокуюча відвертість» (6) [5].

1. Художники таких напрямків авангарду як футуризм, сюрреалізм, деконструктивізм, а також автори хепенінгів і перформансів, бачили сенс своїх дій в епатаванні публіки, як свідомій провокації, покликаної порушити існуючі правила та норми і змінити художній смак. Наприклад, глядачів можуть облили водою, обсіпати будь-яким сипучим матеріалом або змусять тіснитися в маленькому приміщенні тощо.

2. Досить часто в класичному перформансі та боді-арті використовується така форма провокації, в ході якої тіло автора, при чому свідомо, наражається на небезпеку. Наприклад, художник може падати зі сходів, розпинати себе, перебувати на досить близькій відстані від палаючих предметів тощо.

3. Шокувати глядачів можна і самою відсутністю мистецтва. Наприклад, виконуючи музичний твір, можна

застигнути перед інструментом, художник може виставити чисті твори, оформивши або назвавши їх на свій розсуд тощо.

4. Провокування сміхом властиве для постмодерністичного мистецтва загалом, яке спрямоване на висміювання попередніх художніх напрямів і стилів.

5. Суть провокації полягає в тому, що особливо не підготовлений спостерігач не розуміє поданий йому на огляд мистецький захід і сприймає роботи художника, як щось абсурдне. Нагадаємо, що надлишок чи дефіцит сенсу характерний для всіх авангардних напрямів ХХ століття (класичний авангард, абстрактний експресіонізм, сучасні абстрактні інсталяції тощо).

6. Ця провокація, притаманна класичному перформансу 60-х років ХХ століття та боді-арту і пов'язана з повною відвертістю художника, яка дивує та приголомшує глядача. Ці заходи за своїм змістом дуже близькі до арт-терапії.

Висновки. Таким чином, проблема провокування може розглядатися на різноманітному матеріалі з використанням методів і підходів, необхідних для дослідження. Провокативність є важливою частиною соціо-культурного життя сучасної людини. Відзначимо, що вона виявлялася в різних формах і напрямках мистецтва протягом всього історико-культурного розвитку. У контексті нашої роботи провокативність є одним із значущих механізмів, вироблених культурою для вирішення найбільш складних проблем функціонування мистецтва взагалі і образотворчого зокрема. Відзначимо, що саме висловлення «художня провокація» часто використовується як синонім понять «мистецтво авангарду», «перформанс», «постмодернізм», оскільки провокативність є невід'ємною складовою даних художніх явищ, без неї не обходиться жодний мистецький проект. Саме провокація стала основою, що дозволяє сучасному художнику, руйнуючи стереотипи та традиції, долаючи замкнутість художнього процесу, вийти на новий рівень спілкування з глядачем. І ми вважаємо, що саме провокативність є провідною стратегією розвитку і функціонування сучасного образотворчого мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баканурский А.Г. Коммуникативные аспекты театрального спектакля. – Херсон: Гринь Д.С., 2013. – 276 с.
2. Баканурский А.Г. К проблеме природы коммуникации «спектакль – зритель» [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.kurbas.org.ua/projects/almanah9/almanah9_4.pdf
3. Голдберг Роузли. Искусство перформанса. От футуризма до наших дней / Роузли Голдберг. – М.:ООО «Ад Маргинем Пресс», 2015. – 320с.
4. Морозова Е.А. Провокативность в современной культуре [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=4191
5. Морозова Елизавета. Провокативность как метод социально-психологического воздействия (на примере авангардного искусства) [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://psy-creation.pp.net.ua/load/19-1-0-35>
6. Морозова Елизавета Алексеевна. Социально – психологическое исследование художественной провокативности (на примере современного авангардного искусства) [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.escapeprogram.ru/russian/press/avtoreferat_MorozovoyEA.html
7. Морозова Лиза. Теория и история художественной провокации (фрагменты диссертации) [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://plucer.livejournal.com/107266.html>
8. Перформанс и хэппенинг как новые формы искусства [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://otherreferats.allbest.ru/culture/00338500_0.html
9. Перформанс, хэппенинг, инсталляция [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://ppt4web.ru/mkhk/perfomanskhehpening-installacija.html>
10. Современное искусство и творчество художника Teztigo: провокация – главное оружие современного художника? [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://subscribe.ru/archive/culture.art.tezti go/201108/13155617.html>

Надійшла до друку 06.10.2015 р.